

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та
національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

ВЕРГУН ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 338.45:620.9
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ
(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»
(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

Ю. Ю. ВЕРГУН
(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:
ДАНКЕВИЧ Віталій Євгенович
(прізвище, ім'я, по батькові)

доктор економічних наук, професор
(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: **ВЕРГУНА Юрія Юрійовича**
допущено до захисту.

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № ____ від «____» грудня 2022 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

«__» грудня 2022 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти ____ **ВЕРГУН Юрій Юрійович** захистив
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(науковий ступінь, вчене звання)

(підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

Вергун Ю. Ю. Планування соціально-економічного розвитку сільської громади. – Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 “Публічне управління та адміністрування”. Поліський національний університет, Житомир, 2022 р.

Кваліфікаційна робота присвячена вирішенню важливої та гострої проблеми планування соціально-економічного розвитку сільської громади в умовах сучасних глобальних викликів, ключовим з яких є російська агресія.

З 2014 року Україна проводить процес політичної децентралізації, спрямований на фундаментальну реструктуризацію відносин між центром і периферією. Ця реформа місцевого управління передбачає передачу та делегування повноважень від національного до муніципального рівня і меншою мірою, до регіонального та вищого субрегіонального рівнів.

Обґрунтовано, що в Україні в умовах адміністративно-територіальної реформи, децентралізація здійснюється не через федералізацію, а через об’єднання невеликих муніципалітетів і перерозподіл політичних, адміністративних і фінансових повноважень цим об’єднаним і розширеним місцевим громадам.

Доведено, що розвиток сільської місцевості України має вирішальне значення для розвитку держави та регіонів, а також для населення, оскільки близько третини населення України проживає в сільській місцевості на сільських територіях. Сучасний розвиток сільської місцевості в Україні визначається впровадженням заходів децентралізації, зокрема створенням належних умов (матеріальних, фінансових і організаційних) з метою забезпечення виконання органами місцевого самоврядування відповідних власних та делегованих повноважень, ефективного використання наявних ресурсів, максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, децентралізація, євроінтеграція, громади, сільські території, державна політика.

SUMMARY

Vergun Yu. Yu. Planning of the socio-economic development of the rural community. - Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 281 "Public management and administration". Polissia National University, Zhytomyr, 2022.

Scientific work is dedicated to solving the important and acute problem of planning the socio-economic development of the rural community in the conditions of modern global challenges, the key of which is Russian aggression.

Since 2014, Ukraine has been conducting a process of political decentralization aimed at fundamental restructuring of relations between the center and the periphery. This reform of local governance involves the transfer and delegation of powers from the national to the municipal level and, to a lesser extent, to the regional and higher sub-regional levels.

It is substantiated that in Ukraine under the conditions of administrative and territorial reform, decentralization is carried out not through federalization, but through the unification of small municipalities and the redistribution of political, administrative and financial powers to these united and expanded local communities.

The development of rural areas of Ukraine is of crucial importance for the development of the state and regions, as well as for the population, since about a third of the population of Ukraine lives in rural areas in rural areas. The modern development of rural areas in Ukraine is determined by the implementation of decentralization measures, in particular, the creation of appropriate material, financial and organizational conditions to ensure that local self-government bodies fulfill their own and delegated powers, effective use of available resources, maximum involvement of the population in making management decisions.

Keywords: administrative and territorial reform, decentralization, European integration, communities, rural areas, state policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ	9
1.1. Теоретично-методологічні основи розвитку сільської громади	9
1.2. Європейський досвід планування соціально-економічного розвитку сільських територій	13
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ	15
2.1. Сучасний стан соціально-економічного розвитку сільських територій	15
2.2. Тенденції регіонального розвитку в Україні	20
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ	24
3.1. Необхідність системного планування розвитку сільської громади	24
3.2. Кращі практики стратегій планування розвитку сільської громади	27
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31
ДОДАТКИ	37

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У 2013 році Європейська комісія оприлюднила нормативний акт «Розширення можливостей місцевих органів влади в країнах-партнерах для вдосконалення управління та досягнення більш ефективних результатів розвитку». У цьому документі Європейський Союз (ЄС) ширше бачить роль місцевих органів влади – як ключових представників місцевих державних установ на певній території, а не просто представників держави – та інструментальну цінність децентралізації як механізму створення простору для розвитку місцевої влади. Повідомлення також зобов'язує ЄС сприяти територіальному розвитку. Ці амбіції знайшли своє відображення в наступному циклі програмування як тематичних, так і географічних бюджетних ліній співробітництва ЄС у сфері розвитку [2]. В Україні задекларовано європейський вектор розвитку, тому запровадження децентралізації стало частиною регіонального розвитку, в тому числі й у сільській місцевості. Вищезазначене обумовлює важливість та необхідність планування соціально-економічного розвитку сільських громад.

Ступінь розробленості проблеми. На сучасному етапі розвитку перед органами місцевого самоврядування постає велика кількість складних, гострих проблем, від яких залежить реальне становлення та функціонування ОТГ. Вирішення всіх поточних питань розвитку вимагає значних управлінських ресурсів та залучення фахівців до стратегічного розвитку громади. Відсутність таких дій призводить до накопичення проблем, не створює підґрунтя для якісних змін, громада втрачає конкурентні переваги.

У такій ситуації, коли відповідні органи виконавчої влади самостійно приймають управлінські рішення, розвиток територій стає, насамперед, справою самої територіальної громади. Це зумовлює необхідність і перспективи запровадження ефективного стратегічного планування на рівні ОТГ саме в тих умовах, які сьогодні існують в Україні.

Аналізуючи наукові роботи з планування соціально-економічного розвитку сільської громади, слід виокремити таких науковців: Бакальчук В. О. Основні тенденції громадської активності національних меншин в Україні у контексті реформи децентралізації [1]; Бевз Т. А. Специфіка здійснення реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в регіонах України [2]; Весперіс С. З., Решетняк Я. В. Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад при плануванні соціально-економічного розвитку сільської громади [3]; Власюк О. С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні [4]; Голуб А. Остаточний відлік. Скільки ОТГ існуватиме в Україні та чому зникає з мап частина вже утворених [8]. Погляди науковців сходяться у тому, що наразі необхідним є доопрацювання наявного законодавства з урахуванням сучасних глобальних викликів. Наразі необхідним є доопрацювання чинного законодавства з метою можливості адаптування новостворених громад до сучасних реалій та з можливістю ними ефективно використовувати наявні ресурси, у межах тих повноважень, які вони отримали.

Метою роботи є дослідження та узагальнення підходів щодо планування соціально-економічного розвитку сільської громади. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань: вивчити теоретично-методологічні основи планування соціально-економічного розвитку сільської громади; проаналізувати державну політику у сфері планування соціально-економічного розвитку сільської громади; запропонувати напрями вдосконалення державної політики у сфері планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Предметом дослідження є методичні, теоретичні та практичні основи формування державної політики планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Об'єкт дослідження – процес планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Теоретичною і методологічною основою кваліфікаційної роботи є загальнонаукова методологія, що передбачає системний аналіз та міждисциплінарний науково-системний підхід до дослідження. Для вирішення поставлених завдань щодо дослідження планування соціально-економічного розвитку сільської громади в Україні були використані емпіричні методи, методи розрахунку індексів, методи порівняльного аналізу та узагальнень статистичних даних та тощо.

Перелік публікацій автора за темою дослідження:

1. Вергун Ю. Ю. Необхідність системного планування розвитку сільської громади. Механізми управління розвитком територій: зб. наукових праць у 2 ч. Ч. 2. Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 37-39.
2. Вергун Ю. Ю. Сучасний стан соціально-економічного розвитку сільських територій. Студентські наукові читання-2022 : Матеріали студентської науково-практичної конференції, 15 грудня 2022 року. Житомир : Поліський національний університет, 2022. С. 102-105.
3. Вергун Ю. Ю. Тенденції регіонального розвитку в Україні. Без коріння саду не цвісти: зб. наукових праць. Житомир: Поліський національний університет, 2022. С. 65-67.

Практичне значення отриманих результатів кваліфікаційної роботи полягає в тому, що окремі висновки і узагальнення можуть бути використані для формування і коригування державної політики планування соціально-економічного розвитку сільської громади як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота містить вступ, три розділи основної частини та висновки до них, висновки та пропозиції, список використаних джерел. Основний текст роботи викладено на 35 сторінках. Список використаних джерел включає 57 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ

1.1. Теоретично-методологічні основи розвитку сільської громади

З 2014 року Україна досягла значних успіхів у регіональному розвитку, територіальній реформі та децентралізації. Кабінет міністрів розпочав багаторівневу реформу управління, яка включає масштабний процес децентралізації. За короткий проміжок часу було зроблено успішні кроки до досягнення муніципальних злиттів і більшої фіскальної, адміністративної та політичної децентралізації. Цей процес доповнює Державна стратегія регіонального розвитку на 2015-2020 роки. Проте багаторівневе управління та проблеми регіонального розвитку залишаються. Вони варіюються від потреби усунути зростаючу диспропорцію до коригування практики багаторівневого управління та територіальних структур і кращої фіскальної децентралізації.

Сучасний стан проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні представлено на рисунку 1.1.

Децентралізація впливає на розвиток сільських територій та їх економіку. Дослідження в науковій літературі на тему децентралізації зазвичай концентруються на впливі цього процесу на підзвітність, економічну свободу, політичні та громадянські свободи [3]; технологічні інновації та ефективність зеленого розвитку [4]; забруднення навколишнього середовища [5,6,7]; економічне зростання [8,9]; ефективність уряду і боротьбу з корупцією [15,16]; регіональні диспропорції [21,22] тощо. Дослідження в науковій літературі також стосуються впливу децентралізації на соціальний розвиток шляхом децентралізації бюджетних видатків [23,24]. У той час як фіскальна децентралізація в освіті та житлі, здається, негативно впливає на добробут, цей ефект є позитивним у випадках охорони здоров'я та культури, а також у сфері відпочинку [25].

Рис. 1.1. Стан проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні

Основним недоліком системи розвитку сільських територій в Україні, що зумовив необхідність децентралізації, були регіональні диспропорції. Науковці досліджували зв'язок між децентралізацією та еволюцією регіональних диспропорцій у 26 країнах, включаючи 19 розвинених (Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Велика Британія та Сполучені Штати) та 7 країн, що розвиваються (Бразилія, Болгарія, Мексика, Польща, Румунія, Південна Африка та Таїланд).

У результаті наукових досліджень були зроблені певні висновки. Децентралізація в країнах з високим рівнем доходу, попри все, була пов'язана зі зменшенням регіональної нерівності. У країнах із низьким і середнім рівнем доходів фіскальна децентралізація була пов'язана зі значним зростанням регіональних диспропорцій, які позитивні наслідки політичної децентралізації не змогли компенсувати [21]. Основний висновок емпіричного дослідження

полягає в тому, що різні інституційні налаштування децентралізації в країнах, що розвиваються, можуть впливати на розподіл доходів та етнічну нерівність. Країни, що розвиваються, можуть реально покращити розподіл доходів і розвиток сільських територій за рахунок адміністративно-територіальної реформи [28]. Значну увагу науковці звертають на фінансову децентралізацію, що важливо враховувати при плануванні соціально-економічного розвитку сільської громади.

Аналізуючи наукові роботи з планування соціально-економічного розвитку сільської громади, слід виокремити таких науковців: Бакальчук В. О. Основні тенденції громадської активності національних меншин в Україні у контексті реформи децентралізації [1]; Бевз Т. А. Специфіка здійснення реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в регіонах України [2]; Весперіс С. З., Решетняк Я. В. Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад при плануванні соціально-економічного розвитку сільської громади [3]; Власюк О. С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні [4]; Вольський О. досліджував ключові особливості та характеристики виборчих кампаній до міських об'єднаних територіальних громад та питання планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Автори наголошують що реформа децентралізації сприятиме формуванню в Україні спроможних громад: Гладій В. І. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України [6]; Глизнер С. Виборчий процес в об'єднаних територіальних громадах Івано-Франківщини та Закарпаття [7]; Голуб А. Остаточний відлік. Скільки ОТГ існуватиме в Україні та чому зникає з мап частина вже утворених [8]; Голуб А. Подолати владу у владі [9].

Водночас реформа децентралізації, як і ряд інших структурних змін в країні була призупинена в умовах сучасних глобальних викликів, ключовим з яких є російська агресія, про що наголошується у ряді публікацій:

Гончарова Є. Самоврядування біля лінії фронту [11]; Децентралізація та етнічні аспекти. Дослідження ВГО „Асоціація сприяння самоорганізації населення” [14]; Децентралізація: результати, виклики та перспективи. Проміжний звіт. [15]; Децентралізація: як змінюється думка людей? DESPRO оприлюднив результати серії фокус-групових досліджень, їх порівняння у піврічній динаміці [16]; Долішній, М.І., Проблеми територіального устрою в системі адміністративної реформи [17]; Євтухова Г. Ю. досліджував особливості планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Автори наголошують як на позитивних змінах умовах адміністративно-територіальної реформи, так і на наявних проблемах: Колотвин П., Шевчук М. Плюси та мінуси децентралізації [25]; Котенко Н. В., Решетняк Я. В. Фіскальна децентралізація: досвід вразливості сільських територіальних громад в Україні [26]; Крупник А. С. Проблеми при плануванні соціально-економічного розвитку сільської громади [27]; Крутій О. Планування соціально-економічного розвитку сільської громади [28]; Курочкіна Ю. Вплив законодавства на ОТГ: чи справді дотримання формальних норм створює спроможні громади [29]; Пальчук В. досліджував підсумки перших місцевих виборів в об’єднаних територіальних громадах.

Погляди науковців сходяться у тому, що наразі необхідним є доопрацювання наявного законодавства з урахуванням сучасних глобальних викликів. При цьому автори аналізують основні нормативні документи у сфері реформи децентралізації: Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [33]; Про засади адміністративно-територіального устрою України : проект Закону [34]; Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України [35]; Про проблеми об’єднання територіальних громад – на засіданні правління Київського РВ АМУ [36]; Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [37]; Розширення прав місцевого самоврядування» : Постанова Верховної Ради України [38];

Наразі необхідним є доопрацювання чинного законодавства з метою можливості адаптування новостворених громад до сучасних реалій та з можливістю ними ефективно використовувати наявні ресурси, у межах тих повноважень, які вони отримали.

1.2. Світовий досвід планування соціально-економічного розвитку сільських територій

Для вирішення проблеми розвитку сільських територій у Європі та формування соціального капіталу як рушійної сили для відродження сільських громад на початку 1990-х років ЄС розпочав розробку альтернативних програм і документів. Однією з таких програм була LEADER, тобто «Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale» [34].

Вищезазначену програму реалізували 2800 місцевих груп, до складу яких входило близько 61% сільського населення ЄС. Програма справді підвищила якість життя в сільській місцевості, задовольняючи соціальні потреби та сприяючи інвестиціям у невиробничі, але важливі проекти, такі як програми навчання, підтримка інновацій та передача знань [36,37,38]. Приклади країн ЄС продемонстрували позитивний вплив реалізації програми LEADER на усунення існуючих економічних диспропорцій у сільських регіонах. Отже, програма зменшила розрив між жителями сільської місцевості та більш розвиненими групами [22].

Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування реалізує низку функцій, які є основними напрямками діяльності територіальної громади щодо вирішення питань місцевого значення.

Функції територіальних громад доцільно класифікувати: за об'єктами (політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні функції); за суб'єктами (функції територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах); технологічні функції (фінансово-бюджетна, матеріально-технічна,

нормологічна, інформаційна, системоутворююча). Це все необхідно враховувати при плануванні соціально-економічного розвитку сільських територій.

Територіальна громада в сучасних умовах глобальних викликів має стати тим самоврядним соціальним центром, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою розбудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Територіальна громада як первинний системоутворюючий елемент місцевого самоврядування є передусім «природною» корпоративною одиницею, автономія якої не від державної влади, а від суверенітету народу [12, 24].

Планування розвитку громади – це системний спосіб управління змінами, досягнення консенсусу та створення спільного бачення економічного майбутнього та процес визначення проблем і узгодження реалістичних цілей, завдань і проєктів, які допоможуть вирішити ці проблеми. Планування також є ефективним інструментом зв'язку бізнесу, місцевої влади та активного громадянського суспільства з метою впливу на інвестиційний клімат та конкурентне середовище в громаді, а також вирішення інших проблем, які виникають в умовах сучасних глобальних викликів.

План розвитку громади є найважливішим документом у процесі формування громадою власного бачення соціально-економічного розвитку, використовуючи внутрішні та зовнішні ресурси. Ці ресурси мають використовуватися системно та спрямовуватися на відповідні пріоритети (напрямки розвитку) та цілі.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ

2.1. Сучасний стан соціально-економічного розвитку сільських територій

Основним інструментом децентралізації досі було добровільне створення самоокупних «об'єднаних територіальних громад». Цей процес підтримується плануванням розвитку на місцевому та регіональному рівнях, а також комплексною технічною та фінансовою підтримкою західних донорів. Вперше в Україні було створено Раду донорів з реформи децентралізації для координації впровадження та оцінки.

Після визнання центральним урядом громади отримують значні права щодо збору податків, самоврядування та державної політики. Центральний уряд також надає громадам фінансування для будівництва нових установ і реалізації проектів місцевого розвитку. Реформа супроводжується паралельною «галузевою децентралізацією», насамперед у сфері охорони здоров'я та освіти.

На початку 2019 року децентралізація в Україні вступила в другий етап, який передбачає адміністративно-територіальну реформу на рівні районів, а також перевизначення регіональних і верхніх субрегіональних прерогатив. Однак таке переупорядкування повноважень вимагає конституційних змін, які ще належить внести. Склад територіальних громад обласних центрів України відображено на рисунку 2.1.

Триваюче об'єднання муніципалітетів зміцнює стійкість України проти російської гібридної війни та демонструє відповідність принципам демократії та субсидіарності ЄС.

Якщо децентралізація буде успішною, Україна стане цікавим новим прикладом політичної цінності та адміністративної користі нефедералістичної дворівневої національної системи управління. Таким чином, її експеримент із реформуванням має потенціал не лише стати моделлю розвитку для

пострадянських країн, які віддають перевагу локальній децентралізації, а не регіональній, але також може зацікавити інші країни, зокрема деякі країни-члени ЄС, чия територіальна цілісність під питанням.

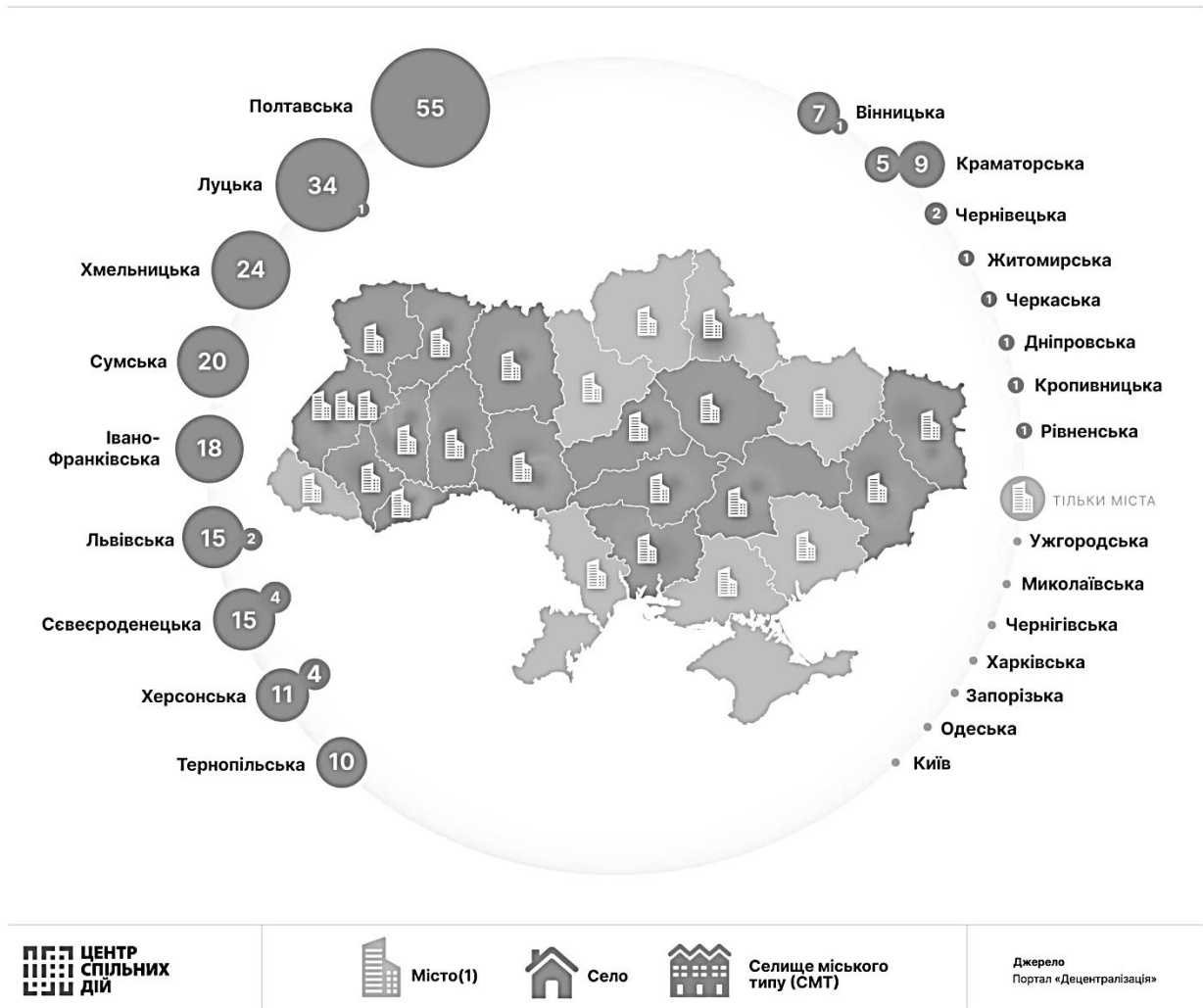

Рис. 2.1. Склад територіальних громад обласних центрів України

Цей рік є вирішальною віхою на шляху реформ, які Україна розпочала після революції 2014 року, яку також називають Революцією Гідності. Децентралізація в Україні наразі широко визнана дуже успішною. До реформи державна структура країни була пронизана централізованою політикою.

Основні рішення мали затверджувати центральні органи влади в Києві, мінімізуючи простір для місцевих ініціатив. Реформа перерозподіляє повноваження з національного на місцевий рівень і дозволяє громадам

об'єднуватися на добровільних засадах. Збільшення місцевих бюджетів – один із найпомітніших успіхів децентралізації. Водночас, слід відмітити, що значна кількість громад залишаються дотаційними.

Дотаційність громад за типами населених пунктів та областями відображена на рисунку 2.2. та 2.3.

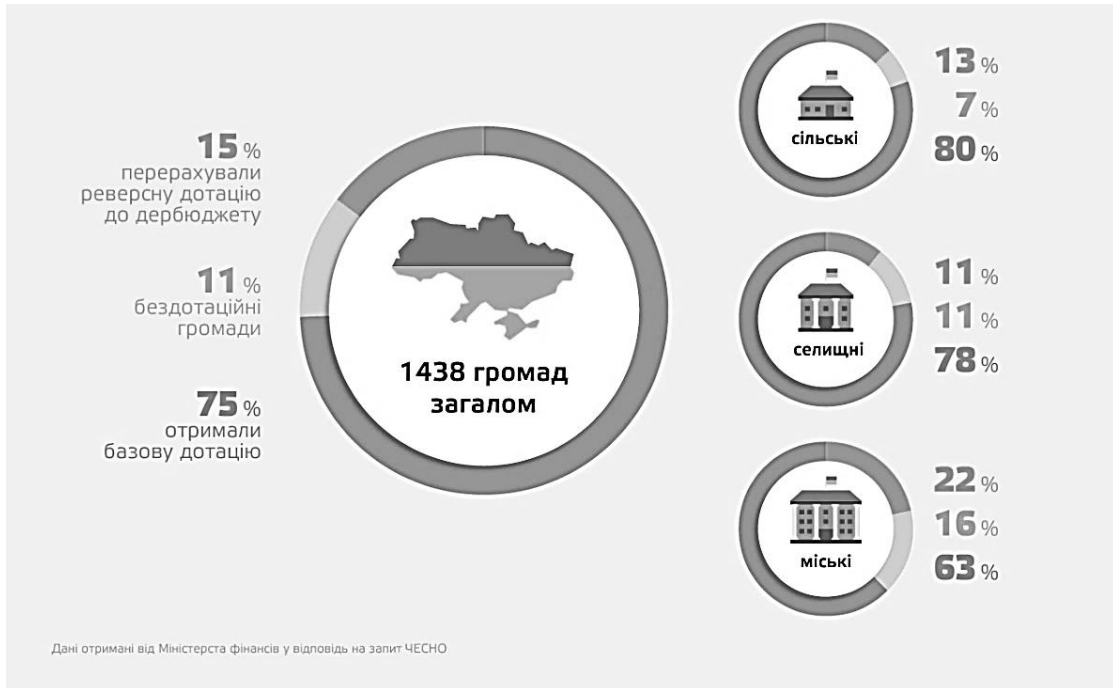

Рис. 2.2. Дотаційність громад за типами населених пунктів, 2021 р.

Центр «Нова Європа» та Центр східноєвропейських та міжнародних досліджень провели спільне дослідження, щоб оцінити поточний стан справ щодо децентралізації та можливі шляхи вирішення викликів. Ключовим результатом дослідження є те, що децентралізація є однією з найпопулярніших реформ в Україні. У нещодавньому опитуванні українців, проведеному Інститутом Горшеніна, 68,3 % респондентів вважають, що уряду необхідно продовжити впровадження реформи місцевого самоврядування, а 45,3 % сказали, що вони стали свідками позитивних змін на місцях у результаті децентралізації.

Цей рік є критичним для децентралізації. Станом на січень 2021 р. в рамках реформи було створено 1029 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), кожна зі своїми обов'язками, бюджетами та правами. Громада – це первинний

орган місцевого самоврядування в Україні, створений шляхом об'єднання жителів кількох міст чи сіл. Поки що громади створювалися на громадських засадах, що свідчить про демократичний, масовий характер реформи.

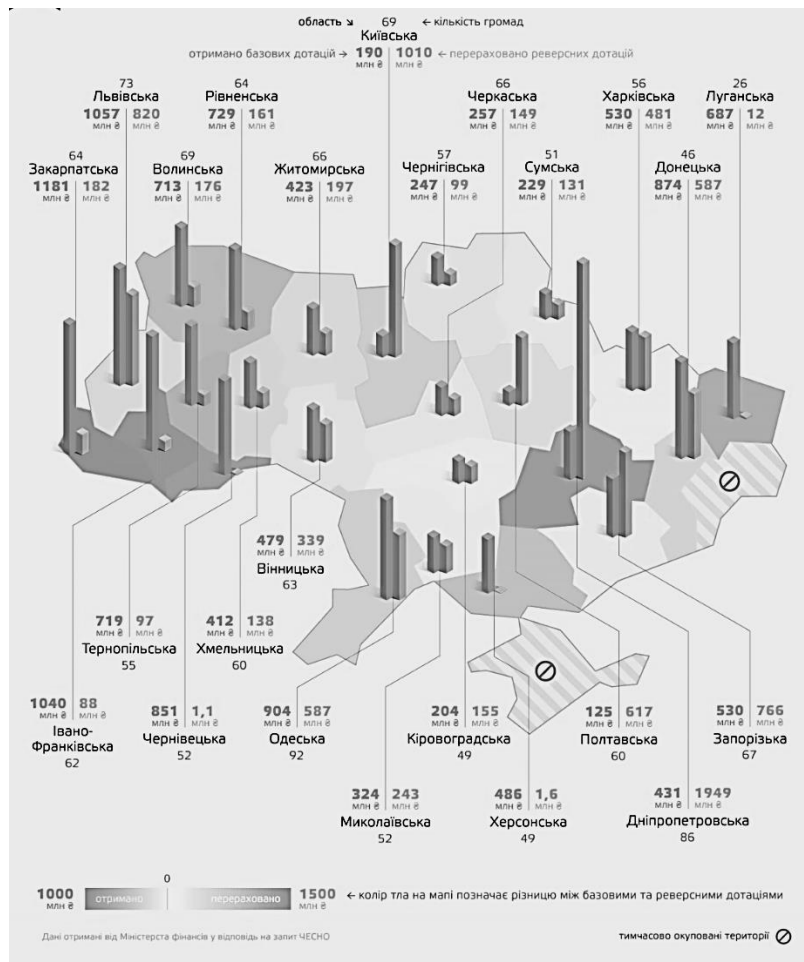

Рис. 2.3. Дотаційність громад за областями, 2021 р.

Але зараз у Києва є амбітний намір об'єднати необ'єднані громади. Влада має намір провести регіональні громадські консультації, внести зміни до конституції та створити понад 300 нових громад у складні терміни. Цей процес уже відбувається.

Західні донори виділили на українську децентралізацію понад 250 мільйонів євро. Співпраця між українською владою та донорськими організаціями щодо децентралізації може стати ефективною моделлю для інших реформ. Загалом Україна зараз реалізує двадцять чотири проекти та програми за підтримки Заходу.

У 2017 році уряд Німеччини призначив колишнього міністра-президента Саксонії Георга Мільбрадта спеціальним уповноваженим з питань децентралізації України. Це унікальний формат співпраці між Україною та Німеччиною, який підкреслює потужну підтримку Берліном реформи децентралізації Києва. Як показує історія децентралізації в Європі, універсального рецепту успіху не існує. Таким чином, Україні довелося визначити та впровадити власну унікальну модель, запозичуючи, але не копіюючи передовий досвід скандинавських країн, Польщі, Німеччини, Франції та країн Балтії.

Однією з головних змін, пов'язаних з децентралізацією, є розквіт місцевої демократії. Місцева влада тепер більш уважна до очікувань своїх громад. Раніше місцеві політики могли ігнорувати побажання виборців і звинувачувати центральний уряд у несхваленні або фінансуванні місцевих проєктів. Зараз суб'єкти громадянського суспільства беруть участь у процесі консультацій, який є фактично безпрецедентним на пострадянському просторі.

Система, в якій місцеві чиновники мають більш безпосередній контакт із громадами та підзвітні їм, ускладнює такі правопорушення, як корупція. Загроза публічного осуду є чи не більш імовірною, ніж засудження в українському суді.

У цьому контексті важливо підтримувати незалежні місцеві ініціативи та проєкти, спрямовані на моніторинг бюджетних витрат. Західні донори, які заохочують антикорупційну діяльність в Україні, мають приділяти більше уваги цій сфері. Український уряд за підтримки зовнішніх зацікавлених сторін також повинен реформувати правоохоронну та судову систему країни.

Демократизація – не єдиний головний результат децентралізації. Було також більше практичних результатів, які були помітними та популярними. Вперше за багато років малі міста та села виходять зі сплячки, оскільки нові кошти дозволяють відновити місцеву інфраструктуру. Місцева влада вперше з радянських часів почала фінансувати ремонти старих і будівництво нових шкіл, а також реставрацію комунальних будівель.

Головне завдання полягає в тому, як скористатися цими можливостями. Ресурси обмежені, і громадам було б вигідно більше інвестувати в проекти розвитку. Інколи критикують відсутність в Україні стратегічного бачення того, як має виглядати держава після завершення повного пакету ініціатив з децентралізації. Децентралізація передбачає зміни не лише в адміністративно-територіальному устрої, а й у сфері охорони здоров'я та освіти. Багато кроків розробляються та здійснюються. Враховуючи вищезазначене актуальним є планування соціально-економічного розвитку сільської громади.

Україна стала лідером демократичних перетворень на пострадянському просторі. Успішна децентралізація може мати ширший позитивний вплив. Допомога та поради ЄС та Німеччини українським особам, які приймають рішення, дуже важливі на цьому етапі. Держави-члени ЄС, які глибоко знають децентралізацію, повинні продовжувати відігравати активну роль у здійсненні реформ в Україні.

Починаючи з 2014 року, український уряд розпочав капітальний ремонт своїх багаторівневих і територіальних структур управління, зокрема шляхом реформи децентралізації. Щоб децентралізація працювала ефективно, простої передачі повноважень на нижчі рівні влади недостатньо. Необхідно виконати ряд інших умов, починаючи з достатніх і відповідних ресурсів для виконання нових обов'язків. Ресурси мають бути доповнені належним потенціалом на субнаціональному рівні, належними механізмами координації, ефективними системами моніторингу та хорошим балансом у способі децентралізації різноманітних політичних функцій. Все це має бути відображене у плані соціально-економічного розвитку сільської громади.

2.2. Тенденції регіонального розвитку в Україні

Асиметричний характер економічних потрясінь в регіонах України підкреслює потребу в диференційованій політичній реакції та відповідних

механізмах багаторівневого управління для підтримки регіонального розвитку. Відмінності в показниках окремих секторів мали чіткий вплив на просторовий розподіл економічного зростання.

У той час як промислове виробництво в 2020 році досягло лише 82% рівня 2010 року, сільське господарство та рибальство, а також сектори високоякісних бізнес-послуг продемонстрували постійне зростання та залишилися вище рівня 2010 року. Ці закономірності розвитку явно надають перевагу регіонам із сільськогосподарською спеціалізацією та Київській агломерації.

Майже 60% національного зростання за період 2004-20 років було згенеровано містом Києвом та Київською областю, які разом створили 28% ВВП у 2020 році. Відповідно виникла необхідність продовження адміністративно територіальної реформи, яка дозволяє отримати ряд можливостей для збалансованого розвитку регіонів.

Можливості для вирішення проблем, що виникають внаслідок асиметричних шоків, включають зміцнення економіки агломерацій у Києві та найбільших міст (у тому числі шляхом дозволу об'єднання великих міст із сусідніми); коригування системи містобудування; перегляд політики ринку праці з метою зменшення неформальності та усунення розриву в кваліфікації.

Безпосередній зв'язок об'єднання з фіскальною та адміністративною децентралізацією як механізмом стимулювання призвів до успішного процесу добровільного об'єднання: з 2015 року по жовтень 2017 року понад 2000 територій об'єдналися в 614 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), і цей процес триває.

Можливості для подальшого зміцнення процесів територіальної реформи включають покращення стабільності та чіткості процесу об'єднання та децентралізації для забезпечення формування більш дієздатних ОТГ, реформування районного рівня, включаючи переглянутий та чітко встановлений набір обов'язків.

Горизонтальні та вертикальні механізми координації для підтримки впровадження реформи можуть бути посилені з метою кращого сприяння більш узгодженому плануванню та програмуванню. Саме тому важливим для кожної громади є розробка плану соціально-економічного розвитку, який також може забезпечити краще узгодження міжгалузевих і національних/субнаціональних пріоритетів, а також більш чіткі лінії відповідальності та підзвітності.

Можливості зміцнення механізмів координації включають посилення спроможності координації шляхом запровадження чіткої політики децентралізації, більш чіткого розподілу обов'язків між рівнями уряду, зміцнення практик центрального уряду та встановлення механізмів діалогу.

Враховуючи сучасні глобальні виклики, потенціал проектного планування потребує подальшого розвитку. Крім того, у зв'язку зі змінами, внесеними у 2017 році до методів фінансування та розподілу коштів Державного фонду регіонального розвитку, слід подбати про те, щоб уникнути повернення до контрпродуктивної практики минулого.

Субнаціональна структура видатків в Україні залишається досить централізованою: 78% субнаціональних видатків виконується від імені центрального уряду. Більший прогрес у фіскальній децентралізації вимагатиме більш чіткого визначення відповідальності за витрати та кращого їх коригування відповідно до делегованих завдань. Більша автономія субнаціональних витрат дозволить цим органам влади визначати пріоритети витрат відповідно до їхніх потреб і цілей. Оскільки територіальна диспропорція зростає, стає все більш очевидним, що Україні необхідно продовжувати модернізувати свій підхід до політики регіонального розвитку.

Забезпечення стійкого відновлення в довгостроковій перспективі вимагатиме узгоджених зусиль для підвищення продуктивності, диверсифікації експортної бази, залучення прямих іноземних інвестицій та зміцнення інститутів державного управління на національному та субнаціональному рівнях. Міські агломерації є рушійною силою сукупного зростання в Україні. Старіння та скорочення населення змінюють економічну географію України.

Вісімдесят відсотків українських міст зазнають скорочення чисельності населення внаслідок низького рівня народжуваності та чистого міграційного відтоку, що особливо помітно у східній та північно-центральної частині України. Області та міста повинні врахувати це у своїх планах розвитку та містобудівній документації.

РОЗДІЛ 3.

НАПРЯМИ ПЛАНУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ

3.1. Необхідність системного планування розвитку сільської громади

Система планування розвитку сільської громади має бути спрямована на пом'якшення негативних побічних ефектів скорочення чисельності населення, одночасно адаптуючи інфраструктуру та надання послуг до старіння населення. І навпаки, кілька міських агломерацій, населення яких зростає – Київ та деякі міста в Центральній і Західній Україні – мають планувати розширення комунальних послуг та інфраструктури для розміщення новоприбулих.

У світлі цих змін надзвичайно важливо підвищити точність статистики населення, включно з міжмуніципальними даними про поїздки на роботу. Тому вкрай важливо якнайшвидше провести наступний перепис населення. Викривлення в статистиці населення призводять до неправильного розподілу державних коштів до місцевих бюджетів, оскільки субсидії, трансферти та механізми фіскального вирівнювання прив'язані до офіційної кількості населення.

Також необхідна поступова реформа системи реєстрації місця проживання, оскільки це призводить до розриву між офіційною статистикою та фактичною чисельністю населення в багатьох регіонах.

У 2015 році індекс географічної концентрації населення в Україні становив 19% у порівнянні з медіаною у 37%. Є можливість для подальшої концентрації населення в Києві та найбільш динамічних міських агломераціях. Якщо це добре керувати, це може підвищити продуктивність і зростання. З огляду на те, що найбільші міські агломерації простягаються за межі адміністративних кордонів, українські політики мають це враховувати.

Визначення територій як функціональних економічних одиниць може допомогти покращити широкий спектр державної політики в агломераціях,

включаючи транспорт, інфраструктуру, житло та школи, а також простір для культури та відпочинку. Це також може сприяти дуже необхідному горизонтальному співробітництву між великими громадами та прилеглими селищами.

Україна успадкувала значні регіональні дисбаланси радянської епохи, які посилилися під час рецесії перехідного періоду в 1990-х роках. Міжрегіональні диспропорції продовжували зростати з початку століття, помітно збільшившись після початку конфлікту на Донбасі в 2014 році. Швидкий економічний розвиток Київської агломерації є головним фактором зростання територіальних диспропорцій: місто Київ та прилегла область (регіон) становив майже 60% зростання національного ВВП у 2004-20 роках.

Близько 30% населення України проживає в сільській місцевості. До початку нинішньої реформи децентралізації у 2014 році якість муніципальних послуг, що надавалися в сільській місцевості, була дуже низькою, з високим рівнем безробіття та бідності та слабкою залученістю молоді, людей, зайнятих у сільськогосподарському секторі чи самозайнятих осіб. Це вплинуло на соціальне самопочуття та призвело до падіння тривалості життя сільського населення України. Відповідно виникає необхідність системного планування розвитку сільської громади.

Національний уряд намагався підтримати розвиток сільського господарства та сільської місцевості в Україні – хоча й без системного та сталого підходу та розумної стратегії розвитку. Програми розвитку сільських територій фінансувалися недостатньо, були позбавлені пріоритетів або не мали цілісного підходу.

Із прийняттям у 2014 році Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року (6 серпня 2014 року, № 385) кожен регіон (область) України зобов'язаний розробити стратегію розвитку області. Не маючи практичного досвіду, вони часто мали більш формальний, ніж оперативний характер. У 2015 році Бюджетним кодексом України було створено Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР): 1% загального фонду державного бюджету

спрямовується до ДФРР на реалізацію проектів/програм, які: відповідають державній та регіональній стратегіям розвитку; є частиною міжмуніципального співробітництва; сприяти добровільному об'єднанню територіальних громад; забезпечують житлом внутрішньо переміщених осіб; інтегровані в стратегії місцевого розвитку. Поступово якість обласних стратегій розвитку зростала, але місцеві стратегічні документи залишалися неякісними, аналогічна ситуація була з планами розвитку громад.

Впровадженню системи комплексного планування розвитку сільської громади сприяє діяльність багатьох міжнародних організацій в Україні. Досвід підготовки стратегій місцевого розвитку був новим для українських громад і сам по собі був значним досягненням, оскільки інакше громади не могли отримати додаткові кошти на свої проекти розвитку від ДФРР. У 2015 році DESPRO ініціював заходи підтримки, спрямовані на допомогу вибраним пілотним сільським громадам у розробці їхніх місцевих стратегій.

Після початку процесів об'єднання у 2015 році, коли було утворено перші 159 ОТГ, DESPRO ініціював підтримку стратегічного розвитку обраних 5 ОТГ. Ця підтримка була надана спільно з асоціаціями місцевого самоврядування для забезпечення мультиплікаційного ефекту.

DESPRO провів опитування, під час якого оцінювали такі аспекти: рівень участі та залученості громадян у розробку та реалізацію місцевих стратегій; дотримання органами місцевого самоврядування строків виконання стратегічних завдань; та моніторинг стратегій. За результатами опитування представники громади надали наступні рекомендації: залучити експертів галузі; регулярно та широко інформувати про кожен етап стратегії; реалістично мислити з точки зору наявних коштів, людських і природних ресурсів. DESPRO врахував цей відгук для подальшої роботи з громадами.

Як один із шляхів зміцнення спроможності органів місцевого самоврядування DESPRO розробив та апробував методичний підхід до стратегічного планування громад у ряді територіальних громад, що об'єдналися.

Методика включає 6 комплексів очних тренінгів, що супроводжуються додатковим супроводом експертів, консультаціями та коучингом. Кожен тренінг окреслює ключові кроки стратегічного планування, які представники громад проводили самостійно. Розроблена DESPRO методологія планування місцевого розвитку була ще раз перевірена на практиці та довела свою ефективність.

3.2. Кращі практики стратегій планування розвитку сільської громади

Здійснюючи адміністративно-територіальну реформу Україна активно впроваджує кращий європейський досвід та залучає відповідних експертів для розробки та впровадження кращих практик планування розвитку сільської громади. Одним із прикладів такої співпраці є співробітництво з DESPRO. Спільний підхід DESPRO до стратегічного планування гарантує наявність робочого документа, який не потребує його переробки з кожною зміною місцевої влади. Крім того, створення моніторингового комітету забезпечує своєчасну та ефективну реалізацію стратегії та її оновлення у разі необхідності.

Методологія стратегічного планування DESPRO у поєднанні з навчальним підходом Школи місцевого самоврядування виявилися ефективними та призвели до сталості процесів місцевого розвитку.

Навчаючись у змішаних групах, учасники Школи місцевого самоврядування також працюють над підвищенням рівня довіри між представниками органів місцевого самоврядування, бізнесом та громадянським суспільством, поглибленням співпраці між ними. Учасники також отримують вигоду від заходів щодо соціальної згуртованості та розвитку потенціалу. Слід підкреслити, що робота над стратегіями громад завжди має включати заходи щодо посилення соціальної згуртованості в громадах.

У зв'язку з цим DESPRO зосередився на наступних чотирьох сферах як невід'ємних частинах соціальної згуртованості:

рівень безпеки в громаді, який створює довіру до органів місцевого самоврядування та серед громадян;

локальна ідентичність, що перешкоджає міграції населення в міста;

хороші взаємовідносини між членами громади;

рівність доступу до послуг і ресурсів.

Часто при розробці місцевих стратегічних планів громади можуть ставити досить нереалістичні цілі. Це може призвести до недосягнення цілей, розчарування членів громади, тимчасових заходів влади з боку влади та, як наслідок, краху стратегії, перетворюючи її на непрацездатний простий «папір на полиці». Іноді в документі взагалі відсутня загальна стратегічна мета. Можуть бути випадки, коли стратегічні цілі не співвідносяться з оперативними діями та загальною метою стратегії.

Тому слід звернути увагу на розробку належної системи моніторингу стратегії шляхом встановлення SMART (specific, measurable, achievable, relevant, and time-bound) моніторингових індикаторів, які допоможуть громадам вчасно оцінити виконання завдань та скоригувати діяльність, при необхідності.

ВИСНОВКИ

Розвиток сільської місцевості України має вирішальне значення для розвитку держави та регіонів, а також для населення, оскільки близько третини населення України проживає в сільській місцевості. Сучасний розвиток сільської місцевості в Україні визначається впровадженням заходів децентралізації, зокрема створенням належних умов функціонування, запровадженням механізму державного контролю, над рішеннями органів місцевого самоврядування та якістю надання публічних послуг.

Проведене емпіричне дослідження дозволяє зробити висновок:

Першим результатом децентралізації у 2015–2020 роках є уповільнення темпів зменшення сільського населення, темпів зменшення наявного сільського населення та рівня зайнятості на селі.

По-друге, наше дослідження показує, що цільові показники розвитку сільських територій не досягнуті.

По-третє, позитивним результатом децентралізації є підвищення рівня розвитку села в частині забезпечення низького рівня нерівності розвитку села за регіонами. Таким чином, наш аналіз сприяє кращому розумінню переваг і недоліків децентралізації в Україні для забезпечення розвитку сільських територій та можливих шляхів покращення розвитку сільських територій. При цьому обґрунтовано важливість та актуальність розробки планів стратегічного розвитку громад.

Встановлено, що під стратегічним плануванням розвитку ОТГ слід розуміти особливий вид планової діяльності, який полягає у розробці стратегічних рішень, які передбачають встановлення таких цілей, завдання та стратегії розвитку ОТГ.

На сучасному етапі розвитку перед органами місцевого самоврядування постає велика кількість складних, гострих проблем, від яких залежить реальне становлення та функціонування ОТГ. Вирішення всіх поточних питань

розвитку вимагає значних управлінських ресурсів та відповідних фахівців з стратегічного розвитку громади.

В умовах сучасних глобальних викликів стратегічне планування як функція менеджменту – це спроба завчасно врахувати, по можливості, всі внутрішні та зовнішні фактори. Планування – це визначення параметрів процесу управління на основі зіставлення інформації про потреби середовища в результатах діяльності та його можливості з урахуванням розвитку суб'єкта, спрямованого на досягнення мети, і плану – це кількісне відображення цілей і розробка шляхів їх досягнення.

Проаналізовано об'єктивний стан і характер стратегічного планування розвитку ОТГ в Україні як складової державного управління в країнах з розвиненими ринковими відносинами, напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців з проблем стратегічного планування розвитку ОТГ, встановлено, що оптимальним є поєднання стратегічного планування та державного управління соціально-економічним потенціалом регіонів і субрегіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакальчук В. О. Основні тенденції громадської активності національних меншин в Україні у контексті реформи децентралізації. Аналітична записка. Серія „Громадянське суспільство”. 2019. № 1. URL: <https://niss.gov.ua/sites>
2. Бевз Т. А. Специфіка здійснення реформ місцевого самоврядування та територіальної організації влади в регіонах України: здобутки і прорахунки. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Збірник наукових праць Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. С. 187–231.
3. Весперіс С. З. Децентралізація: проблеми новосформованих об'єднаних територіальних громад. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 19, част. 1. С. 46–50.
4. Власюк О. С. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні. Регіональна економіка. 2015. № 1. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2015_1_3
5. Вольський О. Ключові особливості та характеристики виборчих кампаній до міських об'єднаних територіальних громад Львівської області. Політичні партії і вибори: українські та світові практики” від 9 листопада 2019 року / за ред. А. Романюка і В. Литвина. Львів, 2020. Вип. 4. С. 97–100.
6. Гладій В. І. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів, 2016. 20 с.
7. Глизнер С. Виборчий процес в об'єднаних територіальних громадах Івано-Франківщини та Закарпаття (на прикладі виборів 9 жовтня 2017 року). Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2018. Вип. 12. С. 101–107.
8. Голуб А. Остаточний відлік. Скільки ОТГ існуватиме в Україні та чому зникає з мап частина вже утворених. URL: <https://tyzhden.ua/Politics>

9. Голуб А. Подолати владу у владі. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/225224>
10. Голубєва О. Зради і перемоги децентралізації: Що здобули ОТГ Львівщини від об'єднання. URL: <https://ua.112.ua/siatji/zrady-i-peremohydetsentralizatsii-shchozdobuly-oth-lvivshchyny-vidobiednannia-482136.html>
11. Гончарова Є. Самоврядування біля лінії фронту. URL: <https://tyzhden.ua/publication/191025> 48. Гуржій О. Жителі Золотоніщини перекривали дорогу через створення ОТГ. URL: <https://suspilne.media/81762-cerkaski-agrarii-zibrali-98-urozau-ta-zaversuutposivnu/>
12. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka>
13. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації. URL: <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-dosyagnennya-i-problemi-otsinki-gromadyan> 3
14. Децентралізація та етнічні аспекти. Дослідження ВГО „Асоціація сприяння самоорганізації населення”. URL: <https://www.ednist-fond.com.ua/2020/01/15/>
15. Децентралізація: результати, виклики та перспективи. Проміжний звіт. URL: <https://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-rezulbtati>
16. Децентралізація: як змінюється думка людей? DESPRO оприлюднив результати серії фокус-групових досліджень, їх порівняння у піврічній динаміці (2014–2015). URL: <https://despro.org.ua/news>
17. Долішній, М.І., 2011. Проблеми територіального устрою в системі адміністративної реформи. Мар'ян Іванович Долішній – Вчений, Керівник, Особистість. Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, с. 100.
18. Етнічний фактор не стоїть на заваді об'єднанню громад. Результати дослідження. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11970>
19. Євтухова Г. Ю. Особливості можливих проявів саботажу в здійсненні реформи децентралізації та місцевого самоврядування в Україні. Сучасне

суспільство. 2018. Вип. 1 (15). С. 59–74. З добровільної фази об'єднання громади ми переходимо до об'єднання, заснованого на спроможності – Альона Бабак. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11593>

20. За кулісами децентралізації. Чому буксує улюблена реформа Гройсмана. URL: <https://glavcom.ua/publications/za-kulisami-decentralizaciji>

21. Козуб В. П'ять проблем децентралізації, або Як стати господарем у своєму місті. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2017/11/16/7162180/> 43.

Жук В. Напрями розвитку та зміцнення управлінського потенціалу органів місцевої влади. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/01.htm>

22. Колесников О. В. Перші вибори старост в об'єднаних територіальних громадах України: проміжні підсумки. Вісник ЦВК. 2017. Вип. 2(34). С. 62–69.

23. Колесников О., Калашнікова О., Баласанян В. та ін. Об'єднання громад в етноконтактних регіонах: особливості та перспективи. 48 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/505/1.pdf>

24. Колотвин П., Шевчук М. Плюси та мінуси децентралізації на Одещині. URL: <https://news.informer.od.ua/page2317844.html>

25. Котенко Н. В., Решетняк Я. В. Фіскальна децентралізація: досвід вразливості сільських територіальних громад в Україні. IV Міжнародна науково-практична конференція „Фінансові аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання: сучасний стан та перспективи”. м. Одеса. Травень. 2017. С. 243–245.

26. Крупник А. С., Калашнікова О. Є., Дзюпин М. О. та ін. Аналітичний звіт за підсумками міжрегіонального дослідження участі громадськості у процесах об'єднання та розвитку територіальних громад. Одеса, 2016. 104 с. URL: <https://samoorg.com.ua/wp-content/uploads/2016/11/Analitichniy-zvit-rovniy.pdf>

27. Крутій О., Білоус К. Реформа децентралізації та місцеві вибори на сучасному етапі в Україні: ризики та перспективи. Публічне управління XXI століття: портал можливостей : зб. тез Міжнар. наук. конгресу. Харків, 2020. С. 122–125.

28. Курочкіна Ю. Вплив законодавства на ОТГ: чи справді дотримання формальних норм створює спроможні громади? URL: <https://voxukraine.org/uk/vplivzako>

29. Куценко Т. Ф., Дударенко Є. Ю. Об'єднані територіальні громади в Україні: короткий аналітичний огляд. Економіка та держава. 2017. № 3. С. 64–70. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde>

30. Очікувані ризики у процесі децентралізації. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1021>

31. Пальчук В. Підсумки перших місцевих виборів в об'єднаних територіальних громадах 11 і 18 грудня 2016 року. Україна: події, факти, коментарі. 2017. № 2. С. 30–45. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine>

32. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) : проект Закону від 13.12.2019 реєстр. № 2598. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>

33. Про засади адміністративно-територіального устрою України : проект Закону від 24.01.2020 реєстр. № 2804. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua>

34. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

35. Про проблеми об'єднання територіальних громад – на засіданні правління Київського РВ АМУ. URL: <http://auc.org.ua/novyna/pro-problemy-obyednannyaterytorialnyh-gromad-na-zasidanni-pravlinnya-kyuyivskogo-rv-amu>

36. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р.

37. Про Рекомендації парламентських слухань «Децентралізація влади в Україні. Розширення прав місцевого самоврядування» : Постанова Верховної Ради України від 15.12.2005 № 3227-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

38. Реформа місцевого самоврядування на Півдні України: проблеми і перспективи. URL: <https://issuu.com>
39. Рік децентралізації: досягнення, зміни та наступні кроки. Результати опитування. URL: <https://www.ukrinform.ua>
40. Романова В., Умланд А. Реформа децентралізації в Україні в 2014–2019 2019. № 3(14). С. 148–169.
41. Сердюк А., Шибіко А. Найменший борець. Чим важлива та незвичайна Званівська ОТГ. URL: <https://freeradio.com.ua/zvanivka/>
42. Солодкий С., Левонюк Т., Баласанян В. та ін. Взаємозв'язок між децентралізацією та європейською інтеграцією. [Б.м.], 2020. 30 с. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Decentralization>
43. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія; за ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень НАН України, 2020. 531 с.
44. Ткачук А. Про проблему з торпедування децентралізаційної реформи. URL: <https://www.csi.org.ua/articles/pro-problemu-z-torpeduvannya->
45. Хомюк Н. Л. Кластеризація як напрям диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. 2. 75-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_eko
46. Хомюк Н. Л. Територіальна громада як основа забезпечення розвитку сільських територій в Україні Інтелект XXI. 2019. 1. 67-70. – URL:: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/int>
47. Чернівецька ОДА в особі Фищука зайняла неконструктивну позицію, проголосивши для всіх громад: „Один район – одна громада”, що призводить до гальмування реформи децентралізації – Ярослав Курко. URL: <http://www.bukinfo>
48. Чому Підгайцівська ОТГ не хоче об'єднуватися ні з Луцьком, ні з Липинами. URL: <https://pershyj.com>

49. Шляхтун П., Колюх В. Децентралізація по-українськи в контексті європейського досвіду місцевого самоврядування. Віче. 2015. № 18. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4918>

50. Шутка Н. Мешканці сусідніх сіл заблокували більшість трас біля Львова. URL: <https://zaxid.net/meshkantsi>

51. Fi-compass. Financial needs in the agriculture and agri-food sectors in the European Union. 2020. URL: <https://www.ficompass.eu/publication/publication/s/financial-needs-agriculture-andagri-food-sectors-european-union>.

52. Fi-compass. Survey on financial needs and access to finance of EU agricultural enterprises. 2017. URL: <https://www.ficompass.eu>

53. Adamowicz M. and Zwolińska-Ligaj M. The «Smart Village» as a way to achieve sustainable development in rural areas of Poland. Sustainability. 2020. 12. 6503.

54. An official website of the European Union. Financial needs of farmers and agri-food companies are significant. 2020. URL: <https://ec.europa.eu>

55. Buitenhuis Y., Candel J., Feindt P. H., Termeer K., Mathijs E., Bardaji I., Black J., Martikainen A., Moeyersons M., Sorrentino A. Improving the Resilience-enabling Capacity of the Common Agricultural Policy: Policy Recommendations for More Resilient EU Farming Systems. Eurochoices, 2020. 19(2), 63-71

56. Maina K. Rural poverty, decentralisation and development. 2004. URL: <http://tanzaniagateway.org/docs/Rural>

57. Sava A., Biskup V., Petruk I., Pokotylska N. Substantiation of models for forecasting the regional social and economic rural development. Independent Journal Of Management & Production (IJM&P). 2020. 11(9).